

Research in Curriculum Planning

Vol 17. No 39 (continus 66)
fall 2020, Pages 133-147

پژوهش در برنامه‌ریزی درسی

سال هفدهم، دوره دوم، شماره ۳۹ (پیاپی ۶۶)
بایز ۱۳۹۹، صفحات ۱۴۷-۱۳۳

Analytical study of the level of attention to the aesthetic dimensions of citizenship education in the first grade textbooks

Fatemeh ashpaz, Tayebah mahroozadeh, Maryamb anahan ghomi, Parvin samadi

¹ Department of Educational Management, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Al-Zahra University, Tehran, Iran.

² Department of Educational Management and planning, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Al-Zahra University, Tehran, Iran.

³ Department of Educational Management, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Al-Zahra University, Tehran, Iran.

⁴ Department of Educational Management and planning, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Al-Zahra University, Tehran, Iran.

Abstract

The present study, considering the relationship between the two fields of aesthetics and citizenship education, seeks to analyze the content of textbooks in the first grade of elementary school as one of the most effective courses, to examine the use of citizenship education indicators from the perspective of aesthetics in books. The research method is descriptive and quantitative content analysis. The statistical population of the research is the textbooks of the first elementary school in the academic year of 1397-98. The tool for identifying the aesthetic components of citizenship education indicators is the content codes designed by the researcher, which has three cognitive, emotional and behavioral dimensions, according to which the content of the books is coded and analyzed. The formal validity and content of the research tools were confirmed by experts and scholars of the philosophy of education and curriculum planning, and the reliability of the research tools was obtained based on Scott's formula of 0.78. The results of content analysis showed that in the whole content of textbooks of the first elementary school, 558 cases of citizenship education with emphasis on the dimensions of artistic education have been mentioned. At least 8 cases (5.4%) are related to the Democracy Familiarization Index Accordingly, considering the number of books and three study pillars studied, paying attention to citizenship education with emphasis on artistic education is not enough, and in fact, this amount of attention to citizenship education in textbooks cannot be in line with students' needs. To be a citizen.

Keywords: Content Analysis, Aesthetics, Citizenship Education, First Grade

بررسی تحلیلی میزان توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی

فاطمه آشپز، طیبه ماهرزاده*، مریم بناهان قمی، پروین صمدی

^۱ دانشجوی دکتری فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

^۲ دانشیار فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

^۳ استادیار فلسفه تعلیم و تربیت، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

^۴ دانشیار برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه الزهراء، تهران، ایران.

چکیده

پژوهش حاضر با در نظر گرفتن ارتباط دو حوزه زیبایی‌شناسی و تربیت شهروندی درصدد است با تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی به‌عنوان یکی از تأثیرگذارترین دوره‌های آموزشی، میزان به‌کارگیری شاخص‌های تربیت شهروندی از منظر زیبایی‌شناسی را در کتاب‌های این دوره بررسی نماید. روش پژوهش، توصیفی و از نوع تحلیل محتوا کمی است. جامعه آماری پژوهش، کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ است. ابزار شناسایی مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی شاخص‌های تربیت شهروندی کدهای محتوایی است که توسط محقق طراحی شد که دارای سه بعد شناختی، بعد عاطفی و بعد رفتاری است که طبق آن محتوای کتاب‌ها کدگذاری شده و مورد تحلیل قرار گرفت. روایی صوری و محتوایی ابزار پژوهش از نظر متخصصان و صاحب‌نظران فلسفه تعلیم و تربیت و برنامه‌ریزی درسی مورد تأیید قرار گرفت و پایایی ابزار پژوهش بر اساس فرمول اسکات ۰/۷۸ به دست آمد. نتایج تحلیل محتوا نشان داد که در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی ۵۵۸ مورد به تربیت شهروندی با تأکید بر ابعاد تربیت هنری اشاره شده است که از این تعداد، بیشترین فراوانی به شاخص توانایی حل مسئله با ۴۵ مورد (۳/۱۵درصد) و کمترین تعداد ۸ مورد (۴/۵درصد) به شاخص آشنایی با مردم‌سالاری مربوط است. بر این اساس با توجه به تعداد کتاب‌ها و سه پایه تحصیلی مورد بررسی، توجه به تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری به اندازه کافی نیست و درواقع این مقدار توجه به تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی نمی‌تواند در راستای نیاز دانش‌آموزان به تربیت شهروندی باشد.

واژه‌های کلیدی: تحلیل محتوا، زیبایی‌شناسی، تربیت شهروندی، دوره اول ابتدایی

مقدمه

تعلیم و تربیت در این کشورها با عزمی راسخ و با تدوین برنامه‌های آموزشی متنوع، تربیت شهروند مناسب را در صدر اقدامات و فعالیت‌های خود قرار داده‌اند؛ برای مثال: در گزارش مطالعه تربیت شهروندی «انجمن بین‌المللی ارزشیابی و پیشرفت تحصیلی» این‌گونه آمده است که نگرانی جوامع معاصر این است چگونه نوجوانان و جوانان خود را برای زندگی شهری و شهروندی آماده و راه و رسم مشارکت در مسائل اجتماعی را به آنان بیاموزند (Salarian, 2014).

به‌طور مشخص تحولات تاریخی دهه ۹۰ میلادی که با بحران حکومت‌ها برای توسعه رفاه اجتماعی که با جهانی‌سازی اقتصادی و فرهنگی همراه بود بر تکامل وجدان مدنی تأثیر گذاشته است. این دهه با نام «شهروندی» و «مدنی»، به دنبال یک راه‌حل مؤثر برای بازسازی انسجام اجتماعی و همبستگی بر اساس روشی اخلاقی است (Yazıcı & Güven, 2017)؛ در این راستا، یادگیری رفتار دموکراتیک، متمرکز بر اصول و ارزش‌های انسانی، اولویت حقوق شهروندی، احترام به کرامت انسانی، پرورش حساسیت نسبت به مسائل انسانی، توجه به ارزش‌های اخلاقی، مدنی و مذهبی، احترام به محیط‌زیست و... از جمله اهداف اصلی آموزش به حساب می‌آید که از طریق توسعه آموزش مبتنی بر اصول اخلاقی - مدنی قابل دستیابی است (Dumitriu & Dumitriu, 2014).

مطالعات تطبیقی کشورهای مختلف نشان می‌دهد که آموزش شهروندی به‌عنوان یک موضوع خاص در برنامه درسی مطرح است، اما روش‌های متعدد آموزش و یادگیری آن با توجه به سطح آموزش و اهداف کلان و خرد برنامه درسی برای انتقال متفاوت است (Navarro- Li & Jong, 2017 Medina & Fernandez, 2015). پژوهشگرانی همچون دورکیم اعتقاد دارند مهارت‌ها و قابلیت‌های لازم به‌منظور تربیت شهروندی را می‌توان از طریق ارائه موضوعات مرتبط با شهروندی در همه

فرایند تعلیم و تربیت به‌واسطه فراهم نمودن موجبات رشد فردی و رفاه جمعی، در زندگی انسان دارای نقش مهمی است. به‌طور کلی پرورش استعداد های فردی، تحکیم پایه‌های زندگی جمعی، گسترش آرمان‌های دموکراتیک و ایجاد تفاهم میان افراد انسانی در سایه تعلیم و تربیت صورت می‌گیرد (Shariatmadari, 2013). گرچه شکل‌گیری و رشد شخصیت افراد یک جامعه الزاماً وابسته به تعلیم و تربیت رسمی نیست لیکن باید گفت که بخش اعظمی از رشد فردی و اجتماعی افراد توسط نهاد رسمی آموزش و پرورش صورت می‌گیرد (Vaziri, & Jahani, 2006). بی‌تردید یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین وظایف مدارس تربیت شهروندانی آگاه و متعهد، فعال، خلاق و جامع‌نگر است (Mohammad Jani, 2016). مدارس به‌عنوان الگو و مدلی برای تمرین یک جامعه مدنی و نیز مهم‌ترین نهاد در انتقال ارزش‌های مدنی، باید علاوه بر وجوه آموزشی و درسی که صرفاً افزایش آگاهی‌های شناختی را به دنبال دارد، ابعاد عاطفی و به‌خصوص رفتاری عمل شهروندی را نیز رشد دهند (Zahabion, Yoosefi & Yar Mohammadian, 2016). در این میان تربیت شهروندان خوب یکی از مهم‌ترین دل‌مشغولی‌های اکثر نظام‌های آموزشی جهان است. جامعه ملی و جهانی کنونی نیازمند حضور انسان‌های آگاه، مسئول، مشارکت‌جو، حساس به مسائل جامعه و علاقه‌مند به تعامل و گفت‌وگو است؛ لذا باید تعلیم و تربیت رسمی جامعه نیز مطابق با چنین نیازمندی‌هایی، اهداف، روش‌ها و محتوای خود را مورد بررسی و تجدید نظر قرار دهد و درواقع آن، شیوه‌ای از تعلیم و تربیت است که با عنوان تربیت شهروندی یاد می‌شود (Geboers, Geijsel, Admiraal, & Ten Dam, 2013). بررسی پژوهش‌های انجام شده در بسیاری از کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه نشان می‌دهد که مسئولان

دوره‌های تحصیلی، ابتدایی، دانشگاهی و به‌وسیله محتوای دروس آنها رشد داد؛ او اعتقاد دارد تربیت شهروندی را باید در درس‌های ملموس و عینی مدارس به‌گونه‌ای گنجانده که فرد شهروند پس از آن آموزش‌ها بتواند با الزامات و نیازهای زندگی همسازی داشته باشد (Askari Sorkhani & Ranjbar Kalibi, 2017).

در ایران نیز نظر به تغییر و تحولات جامعه ایرانی با عنایت به عزم ملی برای توسعه و دستیابی به فضای اجتماعی باز و مدنی، اهمیت تربیت شهروندی و گنجاندن آن در برنامه‌های درسی مدارس از اولویت زیادی برخوردار می‌گردد. یکی از مهم‌ترین اهداف نظام آموزشی کشور عبارت است از گسترش و تعمیق ارزش‌های انسانی و اجتماعی در سطح جامعه (Fathi Vajargah, 2002)؛ اما بر اساس نتایج پژوهش‌های انجام شده علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته در ابعاد آموزشی، پرورشی و تبلیغی برای پرورش شهروند مطلوب، این اقدامات آن‌چنان قرین موفقیت نبوده است؛ بحران‌های اجتماعی، هنجارشکنی، ارزش ستیزی، زیر پا گذاشتن قوانین و مقررات اجتماعی و مهم‌تر از همه بی‌توجهی به ارزش‌های اجتماعی، چالش‌هایی اساسی را فراروی جامعه قرار داده است (Fathi Vajargah, 2002) که این امر باعث شده است صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت به دنبال راه‌حلی برای درمان آن باشند؛ یکی از این راه‌ها می‌تواند استفاده از ظرفیت‌های سایر حوزه‌های تأثیرگذار در آموزش مسائل شهروندی مانند حوزه زیبایی‌شناسی باشد.

پیش از آنکه به بررسی ارتباط این دو حوزه بپردازیم لازم است مفهوم زیبایی‌شناسی تعریف شود؛ زیبایی‌شناسی به مطالعه زیبایی‌ها و کاوش زیروبم‌های آن می‌پردازد که این زیبایی‌ها ممکن است طبیعی بوده یا مصنوع بشر باشند. زیبایی‌های طبیعی همانند زیبایی‌های آسمان، ستارگان، چشمه‌ها و... در طبیعت یافت می‌شوند و زیبایی‌های نوع دوم همان زیبایی‌های هنری می‌باشند که انسان آنها را به وجود می‌آورد (Garmabi, 2014). با این توصیف می‌توان گفت که زیبایی‌شناسی به مراتب گسترده‌تر از حوزه هنر است و علاوه بر زیبایی‌های هنری (آثار انسان) زیبایی‌های طبیعی را نیز مطرح نظر خویش قرار می‌دهد. در این راستا پژوهشگران بیان می‌کنند آموزش هنر شامل مؤلفه‌های تاریخ هنر، تولید هنر، نقد هنری و زیبایی‌شناسی است؛ لذا هنر صرفاً به زیبایی‌شناسی محدود نبوده و زیبایی‌شناسی یکی از مؤلفه‌های آن محسوب می‌شود؛ به‌طور خلاصه می‌توان گفت نه زیبایی‌شناسی فقط به هنر می‌پردازد و نه هنر منحصر به زیبایی‌شناسی است و این دو مقوله مرتبط به هم و درعین حال قابل تفکیک از هم می‌باشند. زیبایی‌شناسی، زیبایی‌های هنری را بررسی می‌نماید و بخشی از هنر و فعالیت هنری نیز مربوط به زیبایی‌شناسی است (Mehr Mohammadi, 2004).

(Gormabi, Maleki, Beheshti & Afhami, 2015)

بیان می‌کنند: «در سال‌های اخیر سازمان‌های بین‌المللی، وزیران آموزش و پرورش و برنامه‌ریزان درسی در سراسر جهان بر منافع اجتماعی آموزش زیبایی‌شناختی و سهم آن در توسعه اقتصادی اجتماعی و مبارزه با فقر، گسترش ارزش‌های عمومی و درک فرهنگی یا پرورش ارزش‌ها و هویت‌های فرهنگ محلی تأکید می‌نمایند». تلاش و برنامه‌ریزی در جهت رشد و شکوفایی قابلیت‌ها و استعداد‌های هنری و زیبایی‌شناختی فراگیران اصطلاحاً تربیت هنری نامیده می‌شود (Amin Ghandaghi & Pak Mehr, 2013). در عصر حاضر که عصر رقابت، نوآوری و خلق رویکردهای تجاری‌سازی دانش است، نقش زیبایی‌شناسی و هنر در راستای تسهیل اقتصاد دانش‌مدار و رشد کارآفرینی به مراتب بیش از پیش است؛ بنابراین نگرش‌ها و دانش هنرمند در راستای رشد یک جامعه نقشی مهم دارد (Jurèniènè, 2012). آموزش هنر موجب ایجاد ارتباط

پیش از آنکه به بررسی ارتباط این دو حوزه بپردازیم لازم است مفهوم زیبایی‌شناسی تعریف شود؛ زیبایی‌شناسی به مطالعه زیبایی‌ها و کاوش زیروبم‌های آن می‌پردازد که این زیبایی‌ها ممکن است طبیعی بوده یا مصنوع بشر باشند. زیبایی‌های طبیعی همانند زیبایی‌های آسمان، ستارگان، چشمه‌ها و... در طبیعت یافت می‌شوند و زیبایی‌های نوع دوم همان زیبایی‌های هنری می‌باشند که انسان آنها را به وجود می‌آورد (Garmabi, 2014). با این توصیف می‌توان گفت که زیبایی‌شناسی به مراتب گسترده‌تر از حوزه هنر است و علاوه بر زیبایی‌های هنری (آثار انسان) زیبایی‌های طبیعی را نیز مطرح نظر خویش قرار می‌دهد. در این راستا پژوهشگران بیان می‌کنند آموزش هنر شامل مؤلفه‌های تاریخ هنر، تولید هنر، نقد هنری و زیبایی‌شناسی است؛ لذا هنر صرفاً به زیبایی‌شناسی محدود نبوده و زیبایی‌شناسی یکی از مؤلفه‌های آن محسوب می‌شود؛ به‌طور خلاصه می‌توان گفت نه زیبایی‌شناسی فقط به هنر می‌پردازد و نه هنر منحصر به زیبایی‌شناسی است و این دو مقوله مرتبط به هم و درعین حال قابل تفکیک از هم می‌باشند. زیبایی‌شناسی، زیبایی‌های هنری را بررسی می‌نماید و بخشی از هنر و فعالیت هنری نیز مربوط به زیبایی‌شناسی است (Mehr Mohammadi, 2004).

(Gormabi, Maleki, Beheshti & Afhami, 2015)

بیان می‌کنند: «در سال‌های اخیر سازمان‌های بین‌المللی، وزیران آموزش و پرورش و برنامه‌ریزان درسی در سراسر جهان بر منافع اجتماعی آموزش زیبایی‌شناختی و سهم آن در توسعه اقتصادی اجتماعی و مبارزه با فقر، گسترش ارزش‌های عمومی و درک فرهنگی یا پرورش ارزش‌ها و هویت‌های فرهنگ محلی تأکید می‌نمایند». تلاش و برنامه‌ریزی در جهت رشد و شکوفایی قابلیت‌ها و استعداد‌های هنری و زیبایی‌شناختی فراگیران اصطلاحاً تربیت هنری نامیده می‌شود (Amin Ghandaghi & Pak Mehr, 2013). در عصر حاضر که عصر رقابت، نوآوری و خلق رویکردهای تجاری‌سازی دانش است، نقش زیبایی‌شناسی و هنر در راستای تسهیل اقتصاد دانش‌مدار و رشد کارآفرینی به مراتب بیش از پیش است؛ بنابراین نگرش‌ها و دانش هنرمند در راستای رشد یک جامعه نقشی مهم دارد (Jurèniènè, 2012). آموزش هنر موجب ایجاد ارتباط

معنی‌دار، بیان خلاق و شخصی، اشتیاق به مشاهده، کاوش و توسعه مناسب‌ترین شکل‌ها و شیوه‌های ارائه، پرورش حس زیبایی‌شناسی، احترام به میراث فرهنگی، آگاهی از زندگی و کار هنرمندان، آشنایی با تکنیک‌های جدید تولید هنری، تلفیق آموختنی‌های تازه با تجربیات گذشته و نظایر آن می‌شود (Lee, Knowles & Whitehead, 2019).

جوامع، نیازمند شهروندانی برخوردار از هوش‌های منعطف، قابل‌اعتماد و نیز مهارت‌های خلاق کلامی و غیر ارتباطی، تفکر انتقادی و تخیلی، فهم میان فرهنگی و تعهد همدلانه نسبت به تنوع فرهنگی است. دستیابی به این قابلیت‌ها از طریق فرآیند یادگیری و کاربست زبان‌های هنری امکان‌پذیر است (Lorekian, Mehr, Mohammadi, Malek & Mofidi, 2011). هنر بستری منحصر به فرد برای رسیدن به اهداف بسیار مهم در تربیت اجتماعی فراهم می‌آورد که اثرات متعدد روان‌شناختی و تربیتی آن مانند رشد فکری-شناختی، خلاقیت، رشد اخلاقی و شکل‌گیری هویت فرهنگی، تحولی ماندگار در شخصیت مخاطب ایجاد می‌کند. لذا وابستگی میان هنر و تربیت چنان است که برخی صاحب‌نظران معتقدند هنر پایه اصلی و اساس تربیت است (Karami & Abedi, 2017). هنر به‌عنوان محتوایی که باعث تقویت حیطة مهارت‌های عاطفی و احساسی می‌شود، برای فرهنگ اجتماعی نقش مکمل را بازی می‌کند (Danaci, 2015).

بر اساس تحقیقات انجام شده در خصوص استفاده از کارهای هنری به‌عنوان محرک ابتدایی آموزش شهروندی این نتیجه حاصل شده است که دروس هنری می‌توانند دیدگاه‌های طبیعی را که برای بهبود شهروندی فعال مؤثر است برانگیزند (Fermihani, Farahani, 2010). برای نمونه کشور هنگ‌کنگ که دارای یکی از نهادهای موفق در حوزه آموزش و پرورش است در اوایل دهه ۱۹۹۰ توجه خاص خود را به آموزش

و تربیت هنری دوچندان کرده است چراکه بر این باور است که ارتقای هویت و شخصیت دانش‌آموزان در تمامی جنبه‌ها از طریق یادگیری هنرهای مختلف امکان‌پذیر است که مستلزم توجه به تربیت هنری است (Leung & Leung, 2010; Kaleem & Vallow, 2018). در کشور ما اساساً تعلیم و تربیت در زمینه هنرها اغلب یک کار اضافی، ظریف و یا تکمیلی قلمداد می‌شود؛ به‌علاوه وقتی بودجه کاهش می‌یابد اغلب این تربیت هنری است که ضربه می‌خورد (Hashemi & Seif, 2017). اولویت آموزش در مدارس با پرورش قوای عقلانی است تا قوای عاطفی، زیرا آموزش هنر برنامه‌ای تزئینی قلمداد می‌شود که به‌عنوان راهی برای آسودگی پس از کار جدی مدرسه مورد توجه قرار می‌گیرد که این امر خود به‌خود از ارزش هنرها می‌کاهد و آن را به جایگاهی فرعی در نظام آموزشی می‌کشانند (Kian & Mehr Mohammadi, 2013; Ghasemi, Sajjadi, & Imani, 2015). همچنین فلاسفه، زیبایی‌شناسی را به‌عنوان بخشی از آموزش و پرورش بنیادی معرفی کرده‌اند، اما نه به اندازه‌ای که به تربیت عقلانی و اخلاقی توجه کرده‌اند؛ توجهی که بی‌تردید منعکس‌کننده اهمیت اندکی است که به هنرها داده می‌شود.

(Babakhani, Salehi, Ghaedi & Keshavarz, 2019) در پژوهشی با عنوان «میزان توجه به رویکردهای تربیت شهروندی قانون‌مدار، مشارکتی و انتقادی در کتب جدیدالتألیف جامعه‌شناسی دوره دوم متوسطه» گزارش کردند که بیشترین توجه به رویکردهای تربیت شهروندی در کتاب پایه دوازدهم (۳۹/۵ درصد) و کمترین در کتاب پایه یازدهم (۲۴/۳۶ درصد) شده است. همچنین از بین سه رویکرد، بیشترین حجم را رویکرد تربیت شهروند قانون‌مدار (۴۲/۰۳ درصد) و کمترین حجم را رویکرد تربیت شهروند انتقادی (۲۵/۴۷ درصد) داشته است. (Firoozi

آنها در بررسی مجدد بر اساس دیدگاه صاحب‌نظران از منظر صبغه هنری و زیبایی‌شناسی داشتن، مناسب تشخیص داده شدند. (Jamal, Talibzadeh, & Abolghasemi, 2013) پژوهشی با عنوان «تحلیل جایگاه مؤلفه‌های تربیت شهروندی در محتوای برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه» صورت دادند، نتایج حاصل از پژوهش بیانگر آن است کتاب‌های درسی به یک نسبت به مؤلفه‌های شهروندی نپرداخته است. با توجه به یافته‌های این پژوهش بازنگری برنامه درسی علوم اجتماعی دوره متوسطه در راستای توجه بیشتر به مؤلفه‌ها و شاخص‌های کمتر مورد توجه، ضروری به شمار می‌آید. (Yosefzadeh, Salahshouri, & Mirzaei, 2013) در پژوهشی با عنوان «مقدار تأکید کتاب فارسی عمومی دوره تربیت‌معلم بر تربیت هنری از دیدگاه دانشجویان مرکز تربیت‌معلم استان همدان» نشان دادند که کتاب فارسی عمومی بر حس کنجکاوی، نوآوری و خلق آثار هنری به مقدار کم و بر مهارت‌های زبانی و بیان خلاق به مقدار خیلی زیاد تأکید دارد.

(Ghebru & Lloyd, 2020) در پژوهشی با عنوان «از آموزش شهروندی تا شهروندی: به سمت جهت‌گیری شهروندی قوی‌تر در برنامه درسی» گزارش کردند که محتوای بعد اخلاقی برنامه درسی با درج مطالبی که نشان‌دهنده تأکید بر آموزش شهروندی باشد، می‌تواند بسیار نقش مؤثری داشته باشد. چنین رویکردی پیشرفته‌تر از آموزش مدنی است و جهت‌یابی دانش‌آموزان را به سوی اخلاق‌محوری و انتقادگرایی در چارچوب آموزش جهانی شهروندی را ترویج می‌دهد. (Casey, DiCarlo & Sheldon, 2019) در پژوهشی با عنوان «رشد صلاحیت‌های شهروندی دموکراتیک: تقویت درک اجتماعی مطالعات از طریق یادگیری پرس‌وجو در باغ پیش‌دبستانی» گزارش کردند که کار در یک باغ مدرسه از طریق یادگیری استعلامی می‌تواند موجب تقویت شایستگی‌های شهروندی دموکراتیک

(Seifi, Hosseini & Faghihi, 2018) در پژوهشی با عنوان «جایگاه محورهای تربیت هنری، ساختار محتوایی و الگوی سه‌وجهی برنامه درسی در کتاب‌های درسی فرهنگ و هنر دوره اول متوسطه» نشان دادند که پرکاربردترین محورهای تربیت هنری به ترتیب عبارت‌اند از تولید هنری، زیبایی‌شناسی، نقد هنری، آشنایی با تاریخ و میراث فرهنگی-هنری و ارتباط با طبیعت. (Molazehi, Yarmohammadian, & Shah, Talebi, 2018) در پژوهشی با عنوان «تحلیل برنامه درسی اجراشده مقطع ابتدایی نظام آموزشی جمهوری اسلامی ایران از بعد تربیت شهروندی» گزارش کردند که دانش‌آموزان در ارتباط با مهارت‌های شهروندی تجارب مثبت و منفی زیادی را کسب کرده‌اند که مبین تغییرات در نگرش، اخلاق و... است. (Ahmadi & Keshavarz, 2018) در پژوهشی با عنوان «جایگاه آموزش شهروندی و حقوق شهروندی در برنامه درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی» گزارش کردند که توجه به مؤلفه‌های مهارت شهروندی با فراوانی ۱۸۳ در جایگاه اول، نگرش شهروندی با فراوانی ۱۷۰ در جایگاه دوم قرار دارد و دانش شهروندی با فراوانی ۱۲۷ در جایگاه سوم اهمیت قرار دارد. (Entezami, Saif, Naraghi, & Ezatollah, 2017) در پژوهشی با عنوان «عملکرد تربیت هنری بر مبنای عناصر برنامه درسی در درس علوم تجربی پایه ششم ابتدایی» نشان دادند عملکرد مؤلفه‌های تربیت هنری در عناصر برنامه درسی و اعمال آن در کلاس تغییرات مثبت و معناداری در ارتقای سطح یادگیری و خلاقیت دانش‌آموزان به وجود آورده است. (Gormabi et al, 2015) پژوهشی با عنوان «بازشناسی مؤلفه‌های زیبایی‌شناسی و هنر برای برنامه درسی از منظر منابع مکتوب و دیدگاه صاحب‌نظران» صورت دادند، نتایج نشان داد زیبایی‌شناسی و هنر می‌توانند برای برنامه درسی و عناصر آن مؤلفه‌هایی ارائه نمایند که در این پژوهش ۷۳ مؤلفه به دست آمد و همه

و تکامل هنری در مدارس» صورت داد، نتایج پژوهش نشان داد که برنامه درسی نقاشی و زنگ هنر با رویکردهای سنتی نتوانسته در راستای تربیت هنری نقش مؤثری ایفا کند، این مهم نیازمند بهره‌گیری از رویکردهای نوین و فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی و تجهیز مدارس به تکنولوژی‌های آموزشی به‌روز برای انتقال مباحث مرتبط با درس هنر است.

به‌عنوان جمع‌بندی از مطالعات انجام شده در حوزه زیباشناسی تربیت شهروندی می‌توان بیان کرد که نظریه‌های موجود در خصوص تربیت هنری تأکید بر سه بعد شناختی، عاطفی و رفتاری داشتند (Salarian, 2014; Firoozi et al, 2018; Molazehi et al., 2018; Ahmadi & Keshavarz, 2018; Goren & Yemini, 2018; Arnot et al., 2018; Cho, 2018) که توجه به آنها می‌تواند زمینه‌ساز تربیت هنری شود، در مقابل ابعاد مختلفی از سوی پژوهشگران برای تربیت شهروندی ارائه شده است، در این بین با توجه به هدف پژوهش نیاز بود برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی شاخص‌هایی ارائه شود که دربرگیرنده تربیت شهروندی در بستر تربیت هنری باشد، در نتیجه تلاش شد با توجه به نظریه‌ها و پیشینه تجربی موجود ابعاد و مؤلفه‌های این مهم با ادغام و مفهوم‌سازی تشکیل می‌شود و محصول این تلاش در جدول ۱ ارائه شده است.

بررسی مطالعات صورت گرفته نشان داد که تاکنون در راستای شناسایی مؤلفه‌های تربیت شهروندی و تربیت هنری پژوهش‌هایی صورت گرفته و پژوهشگران تلاش داشتند تا از زاویه نگرش فلسفی و رویکرد پژوهشی خود به تبیین این پدیده بپردازند که در این راستا شاهد شناسایی مؤلفه‌های تربیت هنری و تربیت شهروندی و همچنین آسیب‌شناسی نظام‌های آموزشی در این خصوص به‌ویژه در نظام آموزش و پرورش کشور بود. در این خصوص مطالعات نشان داده است تربیت

شود. (Cho, 2018) پژوهشی با عنوان «طراحی فضای سوم: استراتژی‌های یکپارچه برای اجرای آموزش شهروندی بحرانی در یک کلاس درس مبتنی بر استانداردها» صورت داد. یافته‌ها نشان داد که استراتژی آموزشی که معلم برای مقابله با معضلات شناخته شده در عمل آموزش شهروندی انتقادی می‌تواند از آن بهره بگیرد در وهله اول برنامه‌های حمایتی برای کمک به معلمان و در وهله دوم همکاری معلمان و مدیران مدرسه برای ایجاد فرصت‌های بهتر برای دانش‌آموزان به‌منظور درگیری در آموزش شهروندی است (Rivas, 2017). پژوهشی با عنوان «راهبردهای آموزش و پرورش برای انتقال میراث هنری با هدف ارتقای تفکر انتقادی و خلاق در میان معلمان دوره ابتدایی» صورت داد، نتایج نشان داد که میراث تاریخی و هنری اسپانیا متنوع و دارای ثروت فرهنگی فراوان است؛ با این حال، قبل از هرگونه اقدام برای بهره بردن از آن، حفظ و یا حفاظت از این میراث لازم است که در برنامه درسی در سطوح مختلف تحصیلی، مورد توجه جدی قرار گیرد و معرفی شود؛ نیازی اساسی وجود دارد که معلمان آینده ابتدا میراث تاریخی محیط اطراف خود را بدانند تا پس از آن استراتژی‌های تدریس و انتقال آن را در مدارس ابتدایی طراحی کنند؛ بنابراین آموزش معلمان آینده باید کاملاً مبتنی بر دانش جامع از موضوع خود، تسلط بر تکنیک‌های مختلف و ایجاد تفکر انتقادی و خلاق باشد. تدریس علوم اجتماعی چندین فرصت را برای ارتقا و توسعه مهارت‌های فکری مانند تحلیل و سنتز، تفکر انتقادی، مقایسه و کشف، مدیریت اطلاعات و کار گروهی فراهم می‌کند. این مهارت‌ها از طریق طراحی استراتژی‌های مختلف آموزش آشکار می‌شود که هدف نهایی آن این است که دانش‌آموزان در سطوح تحصیلی به توانایی‌های لازم برای فکر کردن و ایجاد ایده‌های جدید و خلاقانه از طریق تربیت هنری دست یابند. (Tandirilm, 2012) پژوهشی با عنوان «آموزش نقاشی

آشنایی با میراث فرهنگی - هنری)، عاطفی (علاقه به جنبه‌های زیبایی‌شناسی، ارتباط با طبیعت) و رفتاری (تولید هنری، نقد هنری) است. بررسی پژوهش‌های پیشین نشان داد که علی‌رغم توجه پژوهشگران به مقوله تربیت شهروندی و تربیت هنری به‌طور مجزا در کتاب‌های مختلف مقاطع تحصیلی و یا بررسی تأثیر آنها بر عوامل دیگر، پژوهشی با تأکید بر رابطه تربیت شهروندی و تربیت هنری و زیبایی‌شناسی انجام نشده است که این مهم در این پژوهش از طریق روشن نمودن میزان توجه به شاخص‌های تربیت شهروندی از منظر ابعاد زیبایی‌شناسی در کتاب‌های دوره اول ابتدایی صورت خواهد گرفت.

شهروندی دربرگیرنده مؤلفه‌های اجتماعی (روحیه احترام به قانون، پرورش سعه صدر، توجه به ارزش‌های اجتماعی، همکاری و مشارکت، احساس همدلی و همدردی، دانش شهروندی)، فردی (روحیه اعتماد به نفس، روحیه علمی در دانش‌آموزان، مسئولیت‌پذیری، طریقه صحیح بروز عواطف، توانایی تفکر منطقی، بهداشت فردی و جمعی، توانایی حل مسئله)، فرهنگی (روحیه پژوهش‌محوری، حراست از دستاوردهای گذشتگان، الگوهای اخلاقی، شناخت ادبیات کهن، قدرشناسی از میراث فرهنگی)، اقتصادی (اولویت‌بندی منابع مالی، هدایت هزینه‌ها، انتخاب درست، صرفه‌جویی، فناوری‌های جدید در اقتصاد، استفاده صحیح از منابع انرژی) و تربیت هنری دربرگیرنده مؤلفه‌های شناختی (آشنایی با تاریخ،

جدول ۱. شاخص‌های تربیت شهروندی از منظر ابعاد تربیت هنری

ابعاد تربیت هنری	مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
بعد شناختی	تاریخ هنری	آشنایی و احترام قانون، آشنایی با ارزش‌های فرهنگی کهن، حس تعلق اجتماعی، آشنایی با مردم‌سالاری، حراست از دستاوردهای گذشتگان، شناخت ادبیات کهن، قدرشناسی از میراث فرهنگی، حقوق بشر، میهن‌پرستی، تمایل به برقراری ارتباط با قومیت‌های مختلف
بعد عاطفی	زیبایی‌شناسی	صبر و بردباری، روحیه اعتماد به نفس، مسئولیت‌پذیری، احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران
بعد رفتاری	نقد هنری و شباهت‌ها	انتخاب درست، طریقه صحیح بروز عواطف، توانایی تفکر منطقی، روحیه پژوهش‌محوری، توانایی حل مسئله، انتخابات و ارزش‌گذاری، روحیه علمی، شناخت تفاوت‌ها
	تولید هنری	تولید فناوری‌های جدید، الگوهای اخلاقی

منبع: Salarian, 2014; Firoozi, Seifi, Hosseini, & Faghihi, 2018; Molazehi et al., 2018; Ahmadi & Keshavarz, 2018; Goren & Yemini, 2017; Arnot, Casely-Hayford, Yeboah, 2018; Cho, 2018

تحصیلی مغفول مانده است؛ زیباشناسی اگرچه از موقعیت مهمی در فلسفه و نیز در مبانی نظری برنامه درسی برخوردار است اما به دلیل عدم توجه به بالقوگی‌های هنر و زیبایی‌شناسی و شاید به دلیل

با درک آنچه مطرح شد باید عنوان کرد به‌رغم اهمیت جایگاه هنر و اهمیت زیبایی‌شناسی در تعلیم و تربیت، این موضوع بخصوص در برنامه درسی دوره تحصیلی به‌ویژه ابتدایی به‌عنوان تأثیرگذارترین دوره

مورد تأیید قرار داده‌اند. همچنین برای سنجش پایایی از فرمول اسکات (Scott) استفاده شده است، برای محاسبه آن ابتدا ۲۰ درصد از محتوای کدگذاری شده به‌عنوان نمونه انتخاب و مورد کدگذاری مجدد مورد بررسی پژوهشگران قرار گرفت. در گام بعد درصد توافق نظر مورد انتظار و توافق مشاهده شده به دست آمد و در پایان بر اساس فرمول اسکات پایایی این پژوهش محاسبه گردید.

$$\pi = \frac{po - pe}{1 - pe}$$

pe=۰/۳۵ (درصد توافق مورد انتظار)

po=۰/۸۶ (درصد توافق مشاهده شده)

$$\pi = \frac{0/86 - 0/35}{1 - 0/35} = 0/78$$

بر این اساس پایایی این پژوهش ۰/۷۸ به دست آمد که بر اساس اصول علمی، چون بیش از ۰/۷۰ است پایایی آن قابل قبول است.

برای تجزیه و تحلیل نتایج از آمار توصیفی شامل فراوانی، درصد فراوانی و همچنین جداول توصیفی استفاده شده است. در این پژوهش از روش شمارش فراوانی که رایج‌ترین روش جمع‌آوری داده‌ها و ارائه یافته‌هاست استفاده شد، به این صورت که با مراجعه به هر کتاب تعداد دفعاتی که به یکی از مقولات تربیت شهروندی با تأکید بر مبانی زیبایی‌شناسی در قالب واحد تحلیل بود مور شمارش قرار گرفت و گزارش شده است.

یافته‌ها

در این بخش با توجه به سؤال پژوهش فراوانی و درصد توزیع شاخص‌های تربیت شهروندی در هر یک از ابعاد هنری (شامل شناختی، عاطفی و رفتاری) به دست آمده است.

هژمونی رویکرد تجربی و علمی در آموزش و پرورش، آن‌طور که شایسته آن است مورد اقبال قرار نگرفته است. این در حالی است که یکی از حوزه‌هایی که بیش‌ازپیش ضرورت حضور آن در قلمرو آموزشی احساس می‌شود حوزه زیبایی‌شناسی و هنر است که در حالت مطلوب با به رسمیت شناختن تنوع و تکثر ذاتی استعدادهای دانش‌آموزان و به چالش کشیدن یکنواختی و یکسانی، زمینه بروز تربیت شهروندی را ایجاد و شکاف بین وضع مطلوب و موجود در حوزه تربیت شهروندی را هویدا می‌نماید. با توجه به اهمیت تأثیر زیبایی‌شناسی و تربیت هنری در تربیت شهروند این پژوهش درصدد است به این پرسش پاسخ دهد که مؤلفه‌های تربیت شهروندی در کتاب‌های دوره اول ابتدایی با تأکید بر جنبه زیبایی‌شناسانه آن به چه اندازه است؟

روش‌شناسی

روش پژوهش حاضر، توصیفی است و تحلیل در این پژوهش از نوع تحلیل محتوا کمی است. جامعه آماری مورد تحلیل محتوای کمی در این پژوهش تمامی متن کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ شامل علوم، زبان فارسی، نگارش فارسی، ریاضی، هدیه‌های آسمانی، آموزش قرآن و علوم اجتماعی بود. مقولات تربیت شهروندی با تأکید بر مبانی زیبایی‌شناسی از مبانی نظری و پیشینه تجربی استخراج شد و واحدهای تحلیل در این پژوهش عبارت‌اند از متن، تصاویر و تمرین‌های موجود در کتاب‌های درسی جدول فراوانی و درصد مشخص شد. روایی صوری و محتوایی در پژوهش حاضر از نظر متخصصان و صاحب‌نظران فلسفه تعلیم و تربیت و برنامه‌ریزی درسی مورد تأیید قرار گرفته است به این معنا که متخصصان فلسفه تعلیم و تربیت و برنامه درسی، مقولات هفت‌گانه مربوط به تربیت شهروندی و مقولات سه‌گانه تربیت هنری و چک‌لیست حاوی آنها را

بررسی تحلیلی میزان توجه به ابعاد زیبایی‌شناسی تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی ۱۴۱۱

سؤال پژوهش: جایگاه مؤلفه‌های تربیت هنری در شکل‌گیری مؤلفه‌های تربیت شهروندی در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی به چه میزان است؟

جدول ۲، میزان توزیع بعد شناختی تربیت شهروندی با تأکید بر مؤلفه‌های تربیت هنری در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی (پایه اول، پایه دوم، پایه سوم) را نشان می‌دهد.

جدول ۲. فراوانی و درصد توزیع شاخص‌های تربیت شهروندی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در بعد شناختی

مجموع		پایه سوم		پایه دوم		پایه اول		بعد شناختی	تربیت هنری
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
٪۱۲/۱	۱۸	٪۴/۷	۷	٪۴/۷	۷	٪۲/۷	۴	آشنایی و احترام قانون	
٪۱۰/۷	۱۶	٪۴/۷	۷	٪۲/۷	۴	٪۳/۳	۵	آشنایی با ارزش‌های فرهنگی کهن	
٪۸/۷	۱۳	٪۳/۳	۵	٪۲/۷	۴	٪۲/۷	۴	حس تعلق اجتماعی	
٪۵/۴	۸	٪۲	۳	٪۱/۳	۲	٪۲	۳	آشنایی با مردم‌سالاری	
٪۱۰/۱	۱۵	٪۴/۷	۷	٪۴	۶	٪۱/۳	۲	حراست از دستاوردهای گذشتگان	
٪۱۲/۷	۱۹	٪۴/۷	۷	٪۳/۳	۵	٪۴/۷	۷	شناخت ادبیات کهن	
٪۹/۴	۱۴	٪۴	۶	٪۲	۳	٪۳/۳	۵	قدرشناسی از میراث فرهنگی	
٪۸/۱	۱۲	٪۲/۷	۴	٪۲/۷	۴	٪۲/۷	۴	حقوق بشر	
٪۱۴/۱	۲۱	٪۴/۷	۷	٪۶	۹	٪۳/۳	۵	میهن‌پرستی	
٪۸/۷	۱۳	٪۳/۳	۵	٪۳/۳	۵	٪۲	۳	تمایل به برقراری ارتباط با قومیت‌های مختلف	
۱۰۰	۱۴۹	مجموع							

به شاخص آشنایی با مردم‌سالاری مربوط است. جدول شماره ۳، میزان توزیع بعد عاطفی تربیت شهروندی با تأکید بر مؤلفه‌های تربیت هنری در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی (پایه اول، پایه دوم، پایه سوم) را نشان می‌دهد.

همان‌طور که نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی، جمعاً ۱۴۹ مورد مربوط به بعد شناختی تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری آمده است که از این تعداد، بیشترین فراوانی به شاخص میهن‌پرستی با ۲۱ مورد (۱۴/۱ درصد) و کمترین فراوانی با ۸ مورد (۵/۴ درصد)

جدول ۳. فراوانی و درصد توزیع شاخص‌های تربیت شهروندی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در بعد عاطفی

مجموع		پایه سوم		پایه دوم		پایه اول		بعد عاطفی	تربیت هنری
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
٪۲۱/۱	۲۴	٪۶/۱	۷	٪۷/۹	۹	٪۷	۸	صبر و بردباری	
٪۲۸/۱	۳۲	٪۹/۶	۱۱	٪۸/۸	۱۰	٪۹/۶	۱۱	روحیه اعتماد به نفس	
٪۳۰/۷	۳۵	٪۹/۶	۱۱	٪۱۰/۵	۱۲	٪۱۰/۵	۱۲	مسئولیت‌پذیری	
٪۲۰/۱	۲۳	٪۷/۹	۹	٪۶/۱	۷	٪۶/۱	۷	احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران	
۱۰۰	۱۱۴	مجموع							

همان‌طور که نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی، جمعاً ۱۱۴ مورد مربوط به بعد عاطفی تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری آمده است که از این تعداد، بیشترین فراوانی به شاخص مسئولیت‌پذیری با ۳۵ مورد (۳۰/۷ درصد) و کمترین فراوانی با ۲۳ مورد (۲۰/۱ درصد) به شاخص احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران مربوط است. جدول ۴ میزان توزیع بعد رفتاری تربیت شهروندی با تأکید بر مؤلفه‌های تربیت هنری در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی (پایه اول، پایه دوم، پایه سوم) را نشان می‌دهد.

همان‌طور که نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی، جمعاً ۱۱۴ مورد مربوط به بعد عاطفی تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری آمده است که از این تعداد، بیشترین فراوانی به شاخص مسئولیت‌پذیری با ۳۵ مورد (۳۰/۷ درصد) و کمترین فراوانی با ۲۳ مورد (۲۰/۱ درصد) به شاخص احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران مربوط است. جدول ۴ میزان توزیع بعد رفتاری تربیت شهروندی با تأکید بر مؤلفه‌های تربیت هنری در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی (پایه اول، پایه دوم، پایه سوم) را نشان می‌دهد.

جدول ۴. فراوانی و درصد توزیع شاخص‌های تربیت شهروندی کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در بعد رفتاری

مجموع		پایه سوم		پایه دوم		پایه اول		بعد رفتاری	
درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
٪۹/۵	۲۸	٪۲/۷	۸	٪۳/۷	۱۱	٪۳/۱	۹	انتخاب درست	نقد هنری
٪۴/۷	۱۴	٪۲	۶	٪۱/۴	۴	٪۱/۴	۴	طریقه صحیح بروز عواطف	
٪۱۴/۲	۴۲	٪۵/۴	۱۶	٪۵/۱	۱۵	٪۳/۷	۱۱	توانایی تفکر منطقی	
٪۱۴/۶	۴۳	٪۷/۱	۲۱	٪۴/۴	۱۳	٪۳/۱	۹	روحیه پژوهش محوری	
٪۱۵/۳	۴۵	٪۶/۴	۱۹	٪۴/۱	۱۲	٪۴/۷	۱۴	توانایی حل مسئله	
٪۱۰/۵	۳۱	٪۴/۴	۱۳	٪۳/۱	۹	٪۳/۱	۹	انتخابات و ارزش‌گذاری	
٪۱۲/۹	۳۸	٪۵/۱	۱۵	٪۳/۷	۱۱	٪۴/۱	۱۲	روحیه علمی	
٪۴/۷	۱۴	٪۱/۷	۵	٪۱/۴	۴	٪۱/۷	۵	شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌ها	
٪۵/۴	۱۶	٪۲	۶	٪۱/۷	۵	٪۱	۳	تولید فناوری‌های جدید	تولید
٪۸/۲	۲۴	٪۳/۱	۹	٪۲/۴	۷	٪۲/۷	۸	الگوهای اخلاقی	هنری
۱۰۰	۲۹۵	مجموع							

بحث و نتیجه‌گیری

تجزیه و تحلیل سؤال پژوهش نشان داد که در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی در بعد شناختی تربیت شهروندی بیشترین فراوانی به شاخص میهن‌پرستی و کمترین فراوانی به شاخص آشنایی با مردم‌سالاری در بعد عاطفی بیشترین فراوانی به شاخص مسئولیت‌پذیری و کمترین فراوانی به شاخص احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران و در بعد رفتاری بیشترین فراوانی به شاخص توانایی حل مسئله و

همان‌طور که نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد در کل محتوای کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی، جمعاً ۲۹۵ مورد مربوط به بعد رفتاری تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری آمده است که از این تعداد، بیشترین فراوانی به شاخص توانایی حل مسئله با ۴۵ مورد (۱۵/۳ درصد) و کمترین فراوانی با ۱۴ مورد (۴/۷ درصد) به شاخص‌های طریقه صحیح بروز عواطف و شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌ها مربوط است.

شهروندی هستند؛ یکی از این حوزه‌ها، حوزه زیبایی‌شناسی و هنر است؛ علیرغم اینکه ضرورت تربیت هنری مانند آموزش، بهداشت و سلامتی بدیهی تلقی می‌شود، اما همچنان متقاعد کردن سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در مورد ضرورت این حوزه نظام آموزشی دشوار به نظر می‌رسد (Bursztyn, 2002)؛ باید در نظر داشت بسیاری از اثرات ناشی از آموزش انواع هنر پس از دوران آموزش تجلی می‌یابد و حتی در برخی موارد آثار منافع آن در درازمدت آشکار می‌گردد (Richards, 2005)، اما این موضوع نباید موجب کاهش اهمیت و ضرورت تربیت هنری شود؛ بنابراین چنین به نظر می‌رسد بخشی از جایگاه و منزلت تربیت هنری مرهون نقشی است که هنر در تحقق برخی از اهداف اساسی تعلیم و تربیت در حوزه‌های مختلف مخصوصاً تربیت شهروندی ایفا می‌کند؛ به عبارت دیگر بررسی فهرستی از بصیرت‌ها و کیفیت‌هایی که در سایه توجه به آموزش هنر به بهترین شکل و مؤثرترین شکل پرورش می‌یابند، تصدیق نقش محوری هنر در نظام آموزشی را به همراه خواهد داشت (Mer Mohammadi, 2004).

در راستای نتایج به دست آمده می‌توان بیان کرد که پرداختن به مهارت‌ها و قابلیت‌های شهروندی و نیز توجه به ارزش‌ها و نگرش‌های موجود مورد نیاز شهروندی در بستر تربیت هنری و با تأکید بر توجه به تاریخ هنری، زیبایی‌شناسی، نقد هنری و تولید هنری میسر خواهد شد. این مهم باید با اهداف کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی همخوانی داشته باشد و در برنامه درسی آشکار و پنهان مورد توجه قرار گیرد به نحوی که در بعد شناختی آشنایی و احترام به قانون، به همراه آشنایی با ارزش‌های فرهنگی کهن در دانش‌آموزان رشد کند، حس تعلق اجتماعی را در آنها افزایش دهد، آشنایی با مردم‌سالاری و حراست از دستاوردهای گذشتگان با شناخت ادبیات کهن در خود را نهادینه کند و در کنار آن قدرشناسی از میراث

کمترین فراوانی به شاخص‌های طریقه صحیح بروز عواطف و شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌ها مربوط است. در مطالعه (Entezami et al., 2017) مشخص شد که توجه به مؤلفه‌های مهارت شهروندی، نگرش شهروندی دانش شهروندی با بیشترین فراوانی دارای اهمیت است. (Jamal et al, 2013) گزارش کردند توجه و پرداختن به مؤلفه‌های شهروندی در کتاب‌های درسی به یک نسبت نیست. (Yousefzadeh et al, 2013) گزارش کردند که محتوای کتاب فارسی عمومی به طور نامتوازن به مفهوم تربیت هنری پرداخته است که این نتایج می‌تواند همسو با یافته‌های پژوهش باشد.

تعلیم و تربیت شهروندی مفهومی چالش‌برانگیز است که با ایدئولوژی‌های مختلف و انتظارات تجویزی همراه است (Ghaedi, 2006)، تربیت شهروندی با عناصر و مؤلفه‌هایی نظیر دانش شهروندی، مهارت‌های شهروندی، نگرش شهروندی، مسئولیت‌پذیری، تفکر منطقی، احترام به حقوق فردی، مشارکت سیاسی و اقتصادی، حفظ هویت و فرهنگ ملی، اهتمام توسعه منابع ملی، تلاش برای خودکفایی، کاربست دستاوردهای علمی و تکنولوژیکی در حل مسائل جاری و غیره در ارتباط است؛ امروزه تعلیم و تربیت شهروندی با درک چالش‌های جامعه مدرن درصدد است تا اصول شهروندی را در افراد نهادینه کند (Allahyari, 2013). دانش‌آموزان نیازمند ترکیب پیچیده‌ای از شایستگی‌های فکری و رفتاری و مهارت‌های گوناگون نظری و عملی برای آغاز زندگی مستقل خود هستند و مدرسه باید نقش خود را در کمک به آنان در این امور پیچیده ایفا کند. به عبارت روشن‌تر، تربیت شهروندی یکی از مهم‌ترین دلایل توجیه‌کننده ضرورت و اهمیت نظام آموزش و پرورش و برنامه درسی در روزگار کنونی است (Haji Babaei, 2012). از طرف دیگر امروزه صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت به دنبال استفاده از ظرفیت‌های سایر حوزه‌های تأثیرگذار در آموزش مسائل

را نشان می‌دهد به گونه‌ای که حتی برخی از شاخص‌های مورد توجه کتاب‌های درسی نبوده است؛ البته باید اشاره کرد این نتایج مختص نظام آموزشی ما نیست، بلکه نتایج مطالعات در خارج کشور نیز حاکی از مغفول ماندن این بعد از تربیت دانش‌آموزان است. به‌عنوان نمونه (Tandirli, 2012) بیان می‌کند که رویکردهای سنتی نتوانسته در راستای تربیت هنری نقش مؤثری ایفا کند و این مهم نیازمند کاربست شیوه‌های نوین آموزشی است که همچنان مورد توجه قرار نگرفته است. همچنین (Belting & Belting, 2010) نیز بیان می‌دارند از بین دروس شاید هیچ درسی به اندازه هنر سازمان‌دهی ضعیف نداشته و به شکل نامناسبی تدریس نشده است. این موضوع را می‌توان این‌گونه بیان کرد که هنر فعالیتی است که از حوزه قلمرو خود فراتر می‌رود. یادگیری فعالیت هنری باید به‌عنوان یک جزء کامل از آموزش شهروندی باشد زیرا این امر به افراد جوان کمک می‌کند تا به‌عنوان شهروند درک کنند که همیشه قادر به انجام فعالیت‌های شهروندی به طرق عقلانی نمی‌باشند؛ به‌عبارت‌دیگر عقل و احساس و درک و خلاقیت و بیان (عناصر زیبایی‌شناختی) همگی برای آموزش شهروندی و اخلاقی کودکان دارای اهمیت هستند (Fermihani, 2010).

از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر کمبود مبانی نظری و پیشینه تجربی به‌ویژه در خصوص تربیت هنری بود؛ با توجه به اهمیت این موضوع در تربیت، پیشنهاد می‌شود که پژوهشگران بعدی در پژوهش‌های خود به بررسی بیشتر در این زمینه بپردازند. همچنین در راستای نتایج به‌دست‌آمده پیشنهاد می‌گردد که ابعاد و شاخص‌های تربیت شهروندی با تأکید بر تربیت هنری در بعد شناختی (تاریخ هنری)، عاطفی (زیبایی‌شناسی) و رفتاری (نقد هنری و تولید هنری) در کتاب‌های درسی دوره اول ابتدایی بیشتر مورد توجه طراحان و مؤلفان کتاب‌های درسی قرار گیرد و با یک بازنگری

فرهنگی و آشنایی با حقوق بشر، میهن‌پرستی و تمایل به برقراری ارتباط با قومیت‌های مختلف را در دانش‌آموزان افزایش دهد. در راستای بعد عاطفی نیز باید با توسعه ارزش‌هایی همچون صبر و بردباری، روحیه اعتمادبه‌نفس، مسئولیت‌پذیری، احترام به طبیعت و محترم شمردن سایر جانداران، دانش‌آموزان را برای تبدیل شدن به یک شهروند حرفه‌ای تربیت کند و در نهایت در رفتار دانش‌آموزان انتخاب درست و طریقه صحیح بروز عواطف را نهادینه کند. همچنین توانایی تفکر منطقی و روحیه پژوهش‌محوری و روحیه علمی را توسعه دهد تا آنان بتوانند توانایی حل مسئله را در تعامل با مسائل پیش روی به کار ببرند. با توجه به تعداد کتاب‌ها مورد بررسی و سه پایه تحصیلی مواردی که به این مفاهیم اشاره داشته است به اندازه کافی در مقایسه با سایر مفاهیم ارائه شده در این کتاب‌ها نیست و در واقع این شرایط نمی‌تواند در مقایسه با نیازهای فراگیران و سایر مطالب درسی، تربیت شهروندی را برای دانش‌آموزان به ارمغان بیاورد و این مهم نکته مهم را یادآوری می‌کند توسعه تربیت شهروندی نیازمند برنامه‌ریزی مدون و علمی در برنامه درسی است. این مهم می‌تواند در راستای اجتماعی کردن دانش‌آموزان مؤثر واقع شود. باید عنوان کرد که اجتماعی کردن صحیح کودکان و آموزش مهارت‌های لازم به آنان همواره یکی از اهداف عالی نظام تعلیم و تربیت به شمار می‌آید؛ زیرا رشد و اعتلای اجتماعی در سایه اجتماعی شدن به دست می‌آید و موجب سازگاری و ایجاد ارتباط سالم و صحیح کودکان و نوجوانان با اطرافیان می‌شود و از این رهگذر آنان خواهند توانست توانایی‌های بالقوه خود را شکوفا کنند که به نظر می‌رسد توسعه تربیت شهروندی در بستری تربیت هنری گامی مؤثر در این راستا باشد.

از سوی دیگر یافته‌های پژوهش توزیع نامتوازن شاخص‌های مرتبط به هر یک از ابعاد تربیت شهروندی

- Humanities Research*, 4 (3): 95-108. [Persian]
- Azar, A. (2001), Development of Shannon Entropy Method for Data Processing in Content Analysis, *Journal of Humanities of Al-Zahra University*, 37 (1): 1-18. [Persian]
- Babakhani, S., Salehi, A., Ghaedi, Y., Keshavarz, S. (2019). The Realizations of rule-oriented, participatory and critical Citizenship Education Approaches in High School Sociology Textbooks, *Curriculum Studies Journal*, 14(55): 91-112. [Persian]
- Belting, P. E. & Belting, N. M. (2010). *the modern high school curriculum*. New Dehli: cosmo publications.
- Bursztyn, C.K. (2002). Scenes from a studio: Working with the arts in an early childhood classroom, *early childhood education Journal*, 3(1): 125-139.
- Casey, E., DiCarlo, C.F., & Sheldon, K.L. (2019). Growing democratic citizenship competencies: Fostering social studies understandings through inquiry learning in the preschool garden, *The Journal of Social Studies Research*, 43(4): 361-373.
- Cho, H., (2018). Crafting a third space: Integrative strategies for implementing critical citizenship education in a standards-based classroom, *The Journal of Social Studies Research*, 42(3): 273-285.
- Danaci, H.M. (2015). Aesthetics in Cultural Landscape and Architectural Education, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 191: 190-195.
- Dumitriu, C., & Dumitru, G. (2014), Achieving Citizenship Education. A Theoretical and Experimental Approach, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 149: 307-311.
- Entezami, M, Saif Naraghi, M & Ezatollah, N. (2017), Art Education Performance Based on curriculum elements in Elementary Sixth Grade Experimental Science In the academic year 94-94 in Tehran, *Journal of Education*, 129: 75-92. [Persian]
- بنیادی در محتوای این کتاب‌ها بر حیطه‌های کمتر مورد توجه قرار گرفته بیشتر تأکید شود؛ کتاب‌های پایه اول، پایه دوم و پایه سوم به برخی شاخص‌های تربیت شهروندی در بستر تربیت هنری توجه بیشتری داشته است لذا به طراحان و مؤلفان کتاب‌های درسی توصیه می‌شود در تلاش برای توزیع یکسان در حد امکان این مؤلفه‌ها و مقوله‌ها در کتاب‌های درسی باشند.

منابع

- Ahmad, I. (2014). Islam, Democracy and Citizenship Education: An Examination of the Social Studies Curriculum in Pakistan. *Current Issues in Comparative Education*. 7(1):231-245.
- Ahmadi, P. & Keshavarz, S. (2018), The Position of Citizenship Education and Citizenship Rights in the Curriculum Social Studies primary school, *Journal of Biological Ethics*, 8: 55-70. [Persian]
- Allahyari, Z (2013), *Investigating the Status of Students' Information Literacy by Professional Citizen*, Master of Science in Educational Management, Islamic Azad University, Tehran Branch. [Persian]
- Amin Ghandaghi, M & Pak Mehr, H. (2013), the rule of the discipline-centric tradition on the orientations of art teacher training curriculum Curriculum: Challenges and Injuries, *New Educational Approaches*, 17: 21-46. [Persian]
- Arnot, M., Casely-Hayford, L., Yeboah, T. (2018). Post-colonial dilemmas in the construction of Ghanaian citizenship education: National unity, *Human Rights and Social Inequalities*, 61: 117-126.
- Askari Sorkhani, T. & Ranjbar Kalibi, M. (2017), Investigation of attention to citizenship education In Curriculum Content, Elementary Courses, Second Grade in the Academic Year 95-96 to Provide Quality Solution, *New Quarterly Journal of*

- Fathi Vajargah, K. (2002), Citizenship Curriculum: A Hidden Priority for the Iranian Education System, *Journal of Isfahan University*, 4 (2): 206-181. [Persian]
- Fermihani Farahani, M. (2010), *Citizenship Education*, Tehran: Aiej Publications, First Edition. [Persian]
- Firoozi, M, Seifi, M, Hosseini, M, & Faghihi, AR. (2018), The Position of Art Education Axes, Content Structure and Trilogy pattern of curriculum In the Arts and Culture Textbooks of the Secondary School, *Two Quarterly Journal of Theory and Practice in Curriculum*, 11 (6): 52-66. [Persian]
- Garmabi, HA (2014), *Designing and Validating a Native Model of Elementary-Based Curriculum aesthetic and art components*, PhD Thesis in Planning, Allameh Tabatabai University. [Persian]
- Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2013). Review of the effects of citizenship education, *Educational Research Review*, 9(2): 158-173.
- Ghaedi, Y. (1385). Educate the future citizen. *Journal of Educational Innovation*, 17(5), 211- 183. [Persian]
- Ghasemi, S, Sajjadi, S M & Imani, M (2015), Aesthetic Social Education, Alternative Paradigm for Dogmatic Social Education System, *Iranian Cultural Research Quarterly*, 8 (2): 165-188. [Persian]
- Ghebru, B., & Lloyd, M. (2020). From civic to citizenship education: Toward a stronger citizenship orientation in the Ethiopian CEE curriculum, *International Journal of Educational Development*, 72:101-122.
- Goren, H., & Yemini, M. (2017). Global citizenship education redefined – A systematic review of empirical studies on global citizenship education, *International Journal of Educational Research*, 82: 170-183.
- Gormabi, HA, Maleki, H, Beheshti, S & Afhami, R. (2015), Recognizing Aesthetic and Art Components for the Curriculum from the Viewpoint of Written Sources and Experts' Viewpoint, *Curriculum Studies Quarterly*, 10 (39): 49-70. [Persian]
- Haji Babaei, H R (2012), Characteristics of the School which I adore According to the Fundamental Transformation Document, *Journal of Educational Innovation*, 42(11), 51-75. [Persian]
- Hashemi, S.A. & Seif, S. M. (2017), *Artistic and Aesthetic Foundations of Citizenship Education*, Third National Conference on Applied Research in Educational Sciences and Behavioral Studies and Iran's Social Harms. [Persian]
- Jamali, T., Talibzadeh, M & Abolghasemi, M. (2013), Analysis of the Status of Citizenship Components at the content of the secondary school social science curriculum, *Curriculum Research*, 9 (2): 1-19. [Persian]
- Jurèniènè, V. (2012). The Role of Cultural Centres in the Fields of Children and Youth Artistic Education, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 51: 501-505.
- Kaleem, T., & Vallow, L.A. (2018). Implementation of Resident-Driven Art and Humanities Curriculum to Improve Wellness in Radiation Oncology: Preliminary Results, *International Journal of Radiation Oncology Biology Physics*, 102(3): 391-399.
- Karami, Gh. & Abedi, M. (2017), A Look at the Educational Dimensions and Functions of Art Education, *Rooyesh-e- Ravanshenasi Journal*, 6 (2): 169-189. [Persian]
- Kian, M & Mehr Mohammadi, M. (2013), Identifying the Neglected Dimensions of Elementary Art Curriculum, *Two Quarterly Journals of Education and Learning Research*, 20 (3): 1-18. [Persian]
- Lee, L., Knowles, Z., & Whitehead, A.E. (2019). Exploring the use of think aloud within Women's artistic gymnastics judging education, *Psychology of Sport and Exercise*, 40: 135-142.

- Leung, B. W., & Leung, E. C. K. (2010). Teacher artist partnership in teaching cantonese opera in hongkong schools: Student transformation. *International Journal of Education & the Arts*, 11(5); 1-26.
- Li, H., & Jong, M.D. (2017). Citizen participation in China's eco-city development. Will 'new-type urbanization' generate a breakthrough in realizing it? *Journal of Cleaner Production*, 162: 1085-1094.
- Lorekian, M, Mehr Mohammadi, M, Maleki, H & Mofidi, F. (2011), Design and Accreditation Desired pattern of curriculum Iranian Elementary School, *Curriculum Studies Quarterly*, 6 (21): 123-163. [Persian]
- MacKenzie, A., Enslin, P., & Hedge, N. (2016). Education for global citizenship in Scotland: Reciprocal partnership or politics of benevolence, *International Journal of Educational Research*, 77: 128-135.
- Mehr Mohammadi, M. (2004), *Public Art Education: What, Why, How*, Tehran: School Publications. [Persian]
- Mohammad Jani, E. (2016). The position of Global citizen in social studies curriculum of the sixth grade of elementary school, *Research in Curriculum Planning*, 13(21): 82-92. [Persian]
- Molazehi, A, Yarmohammadian, MH, & Shah Talebi, B. (2018), Participation as a Component of Effective Citizenship Education in the Hidden Curriculum, *Social Science Quarterly*, 12 (42): 18-18. [Persian]
- Navarro-Medina, E., & Fernandez, N.A. (2015). Citizenship Education in the European Curricula, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 197: 45-49.
- Richard, L.C. (2005). *Art education in after – school programs*, Ed.D Dissertation, university of California, Los Angeles.
- Rivas, P.G. (2017). Strategies for Teaching and Dissemination of Artistic Heritage by Promoting Critical and Creative Thinking Among Future Primary Education Teachers, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 237: 717-722.
- Salarian, Z (2014), *Assessment of Current and Desired Status of Citizenship Skills in the Curriculum From the point of view of secondary school teachers*, Master of Science Degree in Curriculum Planning, Islamic Azad University, Tehran Branch. [Persian]
- Shariatmadari, A. (2013). *Principles and Philosophy of Education*. Tehran Amir Kabir Publications. [Persian]
- Tandirli, E. (2012). Painting Education & Artistic Evolution, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 46: 4493-4497.
- Vaziri, M & Jahani, S (2006) Citizenship Skills Required for Bam Earthquake Primary School Students. *Journal of Educational Innovation*. 1(17). [Persian]
- Yazıcı, S., & Güven, S. (2017). Development and validation of a Citizenship Attributional Style Questionnaire, *The Social Science Journal*, 54(4): 403-410.
- Yousefzadeh, MR, Salahshouri, A & Mirzaei, M (2013), Emphasis Quantity on General Persian Book Teacher training course on art education from the perspective of students of Hamadan Teacher Training Center, *New Approach in Educational Management*, 14: 169-184. [Persian]
- Zahabion, Sh., Yoosefi, A., & Yar Mohammadian, M.H. (2016). Analyzing the text books contents of the second grade sociology in high schools in regard to Citizenship Education Concepts, *Research in Curriculum Planning*, 13(23): 136-147. [Persian]